

Diana Stolac /Anastazija Vlastelić (ur.)

Jezik kao predmet proučavanja i jezik kao predmet poučavanja

Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa
Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku
održanoga od 12. do 14. svibnja 2016. godine u Rijeci

JEZIK KAO PREDMET PROUČAVANJA I JEZIK KAO PREDMET POUČAVANJA

Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa
Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku
održanoga od 12. do 14. svibnja 2016. godine u Rijeci

Uredile

Diana Stolac
Anastazija Vlastelić

GORANKA BLAGUS BARTOLEC

*Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje**gblagus@ihjj.hr*

Slobodno i čvrsto u jeziku

Slobodne ili otvorene sveze najčešće se opisuju kao sveze čije sastavnice imaju veću slobodu supojavljivanja s drugim riječima u skladu s gramatičkim i sintaktičkim pravilima jezika te ovisno o komunikacijskoj situaciji u kojoj se neka slobodna kombinacija upotrebljava (Benson, Benson i Ilson 1997, Pritchard 1998, Meljčuk 1998). U hrvatskoj literaturi slobodne se sveze tumače i kao sveze kod kojih svaka sastavnica zadržava svoje leksičko značenje pa je značenje sveze zbroj pojedinačnih sastavnica (Menac 2007) te kao kombinacije čije sastavnice imaju veću mogućnost zamjene drugom sastavnicom (Petrović 2008). Kao zajedničko obilježje svih sveza riječi najčešće se navodi ustaljenost, odnosno čestoća pojavljivanja. Pokušat će se iznijeti kriteriji na temelju kojih se slobodne sveze (npr. *bladno pivo, sunčan dan, međunarodna mreža*) razlikuju od čvrstih sveza (npr. *svijetlo pivo, radni dan, telefonska mreža*) te će se s leksikološko-leksikografskoga aspekta problematizirati o tom je li uvijek moguće razlučiti koja je sveza riječi slobodna, a koja čvrsta. S obzirom na neka tumačenja da se slobodne sveze ne bi trebale navoditi u rječničkom članku te da su slobodne samo one sveze u kojima se riječi povezuju u svojim primarnim značenjima, na temelju postojećih teorijskih spoznaja uputit će se na status slobodnih sveza u leksikografskom opisu.

Ključne riječi: hrvatski jezik, slobodne sveze, čvrste sveze

1. Uvod: opće napomene

Odnos slobodnoga i čvrstoga u jeziku u radu se promatra na razini višerječnih sveza (Meljčuk 1998, Benson, Benson i Ilson 1997, Sag, Baldwin, Bond, Copestake i Flickinger 2001, Tafra 2005, Baldwin i Kim 2009, Blagus Bartolec 2012), koje prema povezanosti sastavnica obuhvaćaju sintagmatsku i sintaktičku razinu (Silić i Pranjković 2005: 261). Temeljna je sastavnica sveze riječ, a svezu čine najmanje (i najčešće) dvije riječi. Sveze riječi¹ prema povezanosti sastavnica te učestalosti i ustaljenosti u uporabi dijele se na dvije velike skupine – slobodne sveze i čvrste sveze. Čvrste su sveze iscrpno opisane u hrvatskoj i stranoj literaturi i proučavaju se unutar posebnih jezikoslovnih disciplina – frazeologije, onomastike i

1 U radu se primjenjuju nazivi *slobodna sveza* i *čvrsta sveza* iako se u literaturi primjenjuju i drugi nazivi. O različitim nazivima za sveze riječi u hrvatskome usp. Tafra (2005), Petrović (2008), Stojić i Murica (2010), Blagus Bartolec (2012).

terminologije, a prema sintaktičkoj i semantičkoj čvrstoći sastavnica moguće ih je podijeliti na dvije razine:

a) *višerječne leksičke sveze* u koje se tradicionalno ubrajaju višerječni nazivi, frazemi/idiomi, kolokacije / kolokacijske sveze,² višerječna imena, poslovice i višerječni pragmemi. Prema postojećim tumačenjima uporaba je višerječnih naziva (uz jednorječne) ograničena na područje koje struke, djelatnosti ili znanstvene discipline (*rimsko pravo, atmosferska korozija, Grimmov zakon, kavezni namotaj*). Frazemi se određuju (Menac, Fink-Arsovski i Venturin 2003: 6–7) kao ustaljene sveze riječi koje se upotrebljavaju u gotovu obliku čije značenje proizlazi iz cjeline te ne odgovara zbroju značenja pojedinačnih sastavnica (*mlatiti praznu slamu, prodavati maglu*). Kolokacije se tumače kao sveze čije se sastavnice povezuju na temelju svojih pojedinačnih značenja tvoreći čvrsto značenje sveze, a njihova uporaba nadilazi područje koje struke i prelaze u opći leksik govornika neke zajednice (*izdavačka kuća, svijetlo pivo, podnijeti/dati ostavku, četkica za zube, crno zlato*). Kolokacije je zbog nekoliko zajedničkih obilježja³ najteže odvojiti od slobodnih sveza. Višerječna imena (kao i jednorječna imena) označuju pojedinačne entitete (*Brod na Kupi, Sjedinjene Američke Države*). Poslovice su kao sažete tekstne forme (Škara 1997) sadržajno temeljene na životnom iskustvu ili mudrosti (*Što pijan misli, trijezan kaže., U postolara najgore cipele.*). Višerječni su pragmemi (Pintarić 2002) ustaljeni izrazi u komunikacijskoj praksi (pozdravi, zahvale, čestitke).

b) *višerječne leksičke jedinice* koje imaju obilježja višerječnoga leksema (Mihaljević 1991, Tafra 2005), npr. *morski pas, božja ovčica, vučja noga* (biljka), *crveni vjetar* (kožna bolest).

Svim čvrstim svezama na strukturnoj razini svojstvena je nezamjenjivost ili minimalna zamjenjivost sastavnica koje tvore svezu te značenjska cjelovitost koju čine sve sastavnice sveze.

2 U stranoj, ponajprije anglosaksonskoj literaturi osim naziva kolokacija ustaljeni su i nazivi *semi-phraseemes* 'polufrazemi' (Melčuk 1998), *semi-fixed word-groups* 'polufiksne sveze riječi' (Toleshova, Ehmakhanova, Nazarova i Koshkarova 2015).

3 Kao i slobodne sveze (*platnena torba, drveni stol*) sastavnice koje tvore kolokacije čuvaju svoja primarna (doslovna) značenja (*školska torba, radni stol*). Učestalost pojavljivanja također je obilježje koje je svojstveno i slobodnim svezama i kolokacijama kao čvrstim svezama, stoga se pristupi u tumačenju što je točno kolokacija razlikuju. S leksikološkoga gledišta (Ivir 1992/1993, Pritchard 1998, Blagus Bartolec 2012, Toleshova, Ehmakhanova, Nazarova i Koshkarova 2015) kolokacija je posebna leksička sveza čije sastavnice tvore cjelovito značenje (*krevet na kat, četkica za zube, imovinska kartica, dvosmjerna ulica*), dok s glotodidaktičkoga aspekta značenje kolokacije obuhvaća svaku ustaljenu i učestalu svezu, dakle u prvi se plan stavlja čestotnost povezivanja pojedinačnih riječi s drugim riječima. S uporabnoga aspekta, koji je bitan pri usvajanju jezika i primjeni sveza u određenome komunikacijskom kontekstu, kolokacije su, zapravo, najčešće kombinacije riječi u nekom jeziku iako se s leksikološkoga aspekta sve takve sveze ne mogu smatrati čvrstim svezama.

2. Suvremena tumačenja sveza riječi

Suvremeno proučavanje sveza riječi i određivanje njihove stabilnosti s obzirom na povezanost sastavnica svodi se na nekoliko aspekata:

- opis značenjskih obilježja sveza riječi i njihovo uvrštavanje u rječnik (leksikografsko-leksikološka razina)
- prevođenje (ljudsko i strojno)
- učenje jezika kao inoga ili usvajanje jezika kao materinskoga (glotodidaktička i kognitivna razina)
- automatsko obilježavanje i izdvajanje višerječnih sveza u jednojezičnim ili paralelnim korpusima (računalna razina).

Prema navedenim aspektima izdvaja se nekoliko kriterija na temelju kojih se sveze tumače kao čvrste ili kao slobodne:

1. Strukturno-gramatički kriterij

Riječi se povezuju u svezu na sintagmatskoj ili sintaktičkoj razini na temelju gramatičkih (morfoloških i sintaktičkih) zakonitosti nekoga jezika, pri čemu prema nekim tumačenjima (Sag, Baldwin, Bond, Copestake i Flickinger 2001, Frath i Gledhill 2005, Baldwin i Kim 2009) slobodne sveze slijede uobičajene gramatičke zakonitosti, a čvrste se sveze temelje na sintaktičkoj idiomatičnosti s obzirom na odstupanja u redu riječi i/ili ograničenu paradigmu, npr. hrvatski frazemi *nit luk jeo*, *nit luk mirisao*; *na vrbi svirala*, kolokacijske sveze i nazivi *ptica selica*, *putnik namjernik*, višerječni pozdravi *dobar dan*, *dobra večer*, *laku noć*.⁴ Ovaj je kriterij važan u korpusnoj lingvistici pri automatskom izdvajanju sveza u korpusu prema morfološkim obilježjima ili sintaktičko-semantičkim ulogama te u glotodidaktici s obzirom na to da se neizvornim govornicima posebna pozornost usmjerava na paradigmatiska odstupanja ili ograničenja pojedinih sveza. Iako je gramatička ograničenost obilježje nekih čvrstih sveza, ne može se uzeti kao glavni kriterij za razlikovanje čvrstih od slobodnih sveza jer se u hrvatskom jeziku višerječne sveze temelje na morfosintaktičkim zakonitostima koje vrijede i za slobodne i za čvrste sveze (npr. frazem *mlatiti praznu slamu* i slobodna sveza *kupiti svjež kruh*), a gramatička odstupanja na sintaktičkoj i morfološkoj razini opisana su u hrvatskim gramatikama i rječnicima (npr. čvrstoća s obzirom na uporabu roda, broja ili padeža, glagolskih oblika, reda riječi itd.) tako da takva odstupanja u hrvatskom jeziku nisu isključivo povezana sa svezama riječi, nego zahvaćaju i druge jezične razine.

⁴ Nije uobičajeno *nititi luk jesti*, *nititi luk mirisati*; *svirala na vrbi*, *namjernik putnik*, *dobru večer*, *laka noć*.

2. Pragmatičko-kognitivni kriterij

Umjesto različitih semantičkih i sintaktičkih odnosa među sastavnicama pojedine sveze u fokus se stavlja komunikacijska dimenzija jezika (Frath i Gledhill 2005, Siepmann 2005). Veza među sastavnicama višerječne sveze ne temelji se primarno na sintaktičkim ili semantičkim odnosima među pojedinim sastavnicama. Prema takvu tumačenju za sveze riječi nije primarno jesu li čvrste ili slobodne, nego je bitna referencijalnost, tj. odnos prema izvnanjezičnom objektu o kojem se komunicira. Pritom referencijalnost mora biti zajednička svim govornicima neke zajednice (Frath i Gledhill 2005: 7), a leksička je sveza samo jedna vrsta denominatora u jeziku, čija je funkcija da referira na neki izvanjezični objekt, dok je kolokabilnost, tj. gramatički ili sintaktički odnosi u koje pojedine riječi međusobno stupaju svojstvena svim svezama u skladu s jezičnim zakonitostima pojedinoga jezika.

We have quite deliberately extended our discussion of phraseological units to units of texts. We believe that the approach adopted by many discourse analysts (following Halliday) is more realistic than the attempts of lexicographers to divide between 'free combinations' on one hand and 'fixed expressions' on the other. In our view, all lexical items 'collocate' and enter into lexico-grammatical relations. The only distinction that needs to be made is between denominators on the one hand and interpretants on the other. (Frath i Gledhill 2005: 13)⁵

Ako se referencijalnost ne može ostvariti na razini jedne riječi, ona se ostvaruje na razini složenice ili polusloženice, ili se proširuje na višerječnu svezu ili rečenicu kao denominatore. To je pragmatički pristup kolokabilnosti – proistječe iz potrebe da se zadovolji komunikacijska namjera. Takav je pristup koristan u prevodenju, usvajanju te učenju i svladavanju leksičkih struktura koje govornik (izvorni ili neizvorni) prvo mora pohraniti u svoj mentalni leksikon kako bi ih kao gotove mogao reproducirati (Hausmann 1984, Siepmann 2005, Stojić i Murica 2010), ali se tim pristupom ne zalazi dublje u leksikološki i leksikografski opis problema. Takav je pristup kolokabilnosti najbliži Firthovu (1957) tumačenju da kolokacije nisu sveze temeljene samo na čvrstim značenjskim odnosima, nego općenito svaka sintagmatski ili sintaktički povezana skupina riječi. Kognitivni aspekt sveza riječi (Telia, Bragina, Oparina i Sandomirskaya 1994) uključuje i metaforičnost koja se preko izvanjezičnih koncepata prenosi na razinu sveza riječi s prenesenim značenjima (npr. *anđeoska ljepota*, *crne misli*, *crno zlato*).

5 U slobodnom prijevodu 'Naša je rasprava posve svjesno s frazeoloških (sintagmatskih) jedinica proširena na tekstne jedinice. Vjerujemo da je pristup koji su usvojili mnogi diskursni analitičari (slijedeći Hallidaya) realističniji nego leksikografski pokušaji podjele na 'slobodne kombinacije' s jedne strane i 'čvrste sveze' s druge. S našega gledišta, sve se leksičke jedinice 'povezuju / kolokabilne su' i ulaze u leksičko-gramatičke odnose. Jedino treba napraviti distinkciju između denominatora [složene sveze] s jedne strane i interpretanata [širega diskursa u kojem se denominator ostvaruje] s druge strane.' Opširnije tumačenje denominatora i interpretanta donosi se u Frath i Gledhill (isto).

3. Statistički kriterij

Dominantan je u području računalne lingvistike, a temelji se na metodama izračuna čvrstoće udruživanja pojedinačnih sastavnica u svezu (Baldwin i Kim 2009, Pereira, Strafella i Matsumoto 2014). Prema statističkoj teoriji kolokacijom se smatra svaka sveza koja se u korpusu pojavi najmanje dva puta (Pereira, Strafella i Matsumoto 2014: 2), ali još nisu razvijeni cjeloviti alati na temelju kojih se statistički mogu razgraničiti čvrste sveze od slobodnih sveza.

4. Semantički kriterij

Uključuje značenjske odnose među sastavnicama koje tvore svezu i značenje sveze u cjelini. U suvremenim tumačenjima razlika između slobodnih sveza i čvrstih sveza (kolokacija i frazema) temelji se na doslovnom/prototipnom/primarnom i figurativnom/prenesenom/sekundarnom značenju⁶ (Meljčuk 1998, Toleshova, Ehmakhanova, Nazarova i Koshkarova 2015, Gelbukh, Sidorov, Han i Hernández-Rubio 2004, Pereira, Strafella i Matsumoto 2014). Pritom se najčešće kolokacije izjednačuju s frazemima i tumače kao polufrazemi u kojima je jedna sastavnica nositelj figurativnoga značenja, dok frazemi imaju viši stupanj čvrstoće jer figurativnost proistječe iz cjeline frazema. Maček (1992/1993) i Menac (2007) postavljaju granicu između frazema s jedne strane i slobodnih sveza s druge, tumačeći da su slobodne sveze samo one čije sastavnice zadržavaju svoja primarna značenja, dok su čvrste sveze, zapravo, frazemi čije značenje ne proistječe iz zbroja značenja pojedinačnih sastavnica, nego se temelji na prijenosu značenja. U odnosu na čvrste sveze, prema postojećim tumačenjima slobodne su sveze sve one u kojima sastavnice zadržavaju svoja doslovna značenja, odnosno značenje je sveze zbroj značenja pojedinačnih sastavnica. Podjela sveza prema doslovnom i figurativnom značenju primjenjiva je u okviru strojnoga prevođenja i automatskoga izvlačenja sveza iz korpusa pri čemu je čest problem prepoznavanje strukturne i značenjske cjelovitosti sveza koje se temelje na figurativnom značenju, za razliku od sveza s doslovnim značenjem koje se mogu izdvojiti ili prevesti riječ za riječ a da se ne naruši strukturna i značenjska cjelovitost.⁷ Podjela sveza na slobodne s doslovnim značenjem i čvrste s figurativnim značenjem primjenjiva je i u kontekstu učenja stranih jezika, s posebnim osvrtom na poteškoće koje strani govornici imaju pri ovladavanju zatvorenim skupinama riječi i jezičnih sveza čije je značenje idiomatsko, pa ih neizvorni govornici moraju posebno naučiti. Važno je stoga razlikovati sveze s istim sastavnicama koje ovisno o komunikacijskoj namjeni ostvaruju različit značenjski

6 U literaturi se navode različiti nazivi za vrste značenja, a ovdje će se upotrebljavati nazivi *doslovno značenje* i *figurativno značenje* prema nazivima ustaljenima u anglosaksonskoj literaturi *literal meaning* i *figurative meaning*.

7 Iako se tu nameće problem leksičke strukture drugih jezika (npr. višerječnica u jednom jeziku kao istovrijednicu ima jednorječnicu (složenicu) u drugom jeziku (*četkica za zube* / engl. *toothbrush*, njem. *Zahnbürste*; *kreditna kartica* / njem. *Kreditkarte*).

potencijal: u doslovnom značenju mogu biti slobodne sveze, a u figurativnom značenju mogu biti čvrste sveze (frazemi ili kolokacijske sveze), npr. sveze *sljepi putnik*, *dignuti ruku*, *napraviti korak*, *sigurna kuća*, *(moći) lakše disati*, *doći do posla*, *probiti led*, *okrenuti /komu/ leđa* u različitim komunikacijskim kontekstima mogu imati i doslovno i figurativno značenje.

5. Komunikacijski kriterij

Kao glavna obilježja čvrstih sveza navode se ustaljenost i ponovljivost (rekurentnost) u govoru (Benson, Benson i Ilson 1997, Siepmann 2005, Hausmann 1994). Komunikacijski se kriterij temelji na navici tj. stupnju očekivanosti prema Iviru (1992/1993) da se govornici u predviđenoj komunikacijskoj situaciji služe ustaljenim i ponovljivim svezama koje kao gotove imaju pohranjene u mentalnom leksikonu.⁸

Iako se prema svim navedenim kriterijima postavljaju granice između slobodnih i čvrstih sveza, ipak je moguće izdvojiti nekoliko nedostataka zbog kojih ne postoji jasna granica koja dijeli te dvije skupne sveze. Potpuno razgraničenje slobodnih i čvrstih sveza i nije moguće jer i među čvrstim svezama koje su unutar pojedinačnih jezikoslovnih disciplina (frazologije, terminologije, leksikologije i onomastike) iscrpno opisane ima nejasnoća i mogu se različito tumačiti, npr. i kao frazemi i kao kolokacijske sveze (*sljepi putnik*, *crne misli*) ili i kao kolokacijske sveze i kao višerječni nazivi (npr. *kreditna kartica*, *svijetlo pivo*, *radni dan*).

3. Problemi u razgraničavanju slobodnih i čvrstih sveza

Problem 1. Podjelom sveza na čvrste prema figurativnom značenju i slobodne prema doslovnom značenju nameće se problem njihova leksikografskog opisa s obzirom na tumačenje da se slobodne sveze s doslovnim značenjima ne trebaju navoditi u rječnicima, nego se u okviru rječničke natuknice trebaju navoditi samo sveze koje se temelje na značenjskom pomaku, dakle odstupaju od značenjskih definicija sastavnica koje se kao natuknice donose u rječniku (Benson, Benson i Ilson 1997, Meljčuk 1998). Ako su slobodne sveze samo one u kojima se sastavnice ostvaruju u svojim doslovnim značenjima, a čvrste one koje se temelje na figurativnom značenju, nameće se pitanje znači li to da sveze poput *izdavačka kuća*, *drveni ugljen*, *bolnički krevet*, *spavaća soba*, *gumene čizme* također ne bi trebalo navoditi u rječniku jer sve sastavnice čuvaju svoja doslovna značenja. Takvim se pristupom zanemaruje i problem višeznačnosti jer se u rječniku donosi popis riječi u svim značenjima, dakle osim doslovnoga (prototipnoga), donose se i druga (figurativna/sekundarna) značenja, pa je upitno što je s leksikografskoga aspekta figurativno značenje sveze – samo ako se pojedinačne sastavnice ne pojavljuju u doslovnom značenju ili ako se njihov značenjski potencijal unutar sveze ne može podvesti ni pod jedno

⁸ Usp. i Stojić i Murica (2010: 112, 2. bilješka).

značenje opisano u rječniku, tj. ako značenje sastavnice koja tvori neku svezu nije navedeno u rječniku. Prema kriteriju figurativnosti kao čvrste sveze mogu se odrediti samo frazemi jer njihovo značenje ne proizlazi iz značenja sastavnica, nego iz cjeline (*krasti Bogu/bogu dane* 'ljenčariti', *vući /koga/ za nos* 'varati /koga/') te višerječne leksičke jedinice (*morski pas, božja ovčica*) koje bi, zapravo, trebalo navoditi kao posebne natuknice u rječniku. Ostale bi se sveze prema tom kriteriju mogle smatrati slobodnima. Tako bi se i sveza *crno zlato*, iako se temelji na prijenosu značenja, mogla odrediti kao slobodna jer su značenja obiju sastavnica koja tvore tu svezu opisana u rječniku: *crn* 'koji je najtamnije boje', *zlato* 'ono što mnogo vrijedi'.⁹ Razlikovanje slobodnih od čvrstih sveza prema doslovnom i figurativnom značenju ostavlja nejasnim koje sveze treba navoditi u rječnicima, što u konačnici korisnicima, osobito neizvornim govornicima, donosi nedovoljno informacija o uporabnim mogućnostima riječi.

Problem 2. Za razlikovanje slobodnih od čvrstih sveza nije samo bitan prijenos značenja nego i značenjska čvrstoća sveze, dakle da povezivanjem značenja pojedinačnih sastavnica nastaje cjelovito značenje sveze koje i izvorni govornici i strani govornici moraju usvojiti, odnosno naučiti (npr. *zračna luka, kreditna kartica, grafička kartica, vozačka dozvola, glasačka kutija, radno mjesto, poslovni objekt, pješački prijelaz*). Pri razlikovanju sveza prema doslovnom i figurativnom značenju problem su nefrazeološke sveze (*non-phraseological word-groups*) koje se temelje na strukturnoj i značenjskoj stabilnosti sastavnica, ali se ne temelje na figurativnosti, nego sastavnice čuvaju svoja doslovna značenja (Toleshova, Ehmakhanova, Nazarova i Koshkarova 2015).¹⁰ Takve su sveze najproširenije u općejezičnoj uporabi te, iako sastavnice čuvaju svoja temeljna značenja, zbog značenjske cjelovitosti koja se ostvaruje na razini čitave sveze i čvrstoće sastavnica, ne mogu se odrediti kao slobodne sveze (perifrazne glagolske sveze: *voditi računa, podnijeti ostavku, imati osjećaj*; složene vezničke, prijedložne ili priložne skupine: *nedaleko od, bez problema, bez obzira*; imenske sveze: *počasni član, redoviti profesor, članska iskaznica, godišnji odmor, pješčani sat*).

Problem 3. S obzirom na razlikovanje doslovnoga i figurativnoga značenja sveze nameće se pitanje je li za razlikovanje slobodnih od čvrstih sveza bitna razlika u nominaciji, temelji li se značenje sveze na primarnoj ili na sekundarnoj nominaciji (Turk 2000). Prema tom kriteriju slobodne sveze bile bi one koje se temelje na primarnoj nominaciji, a čvrste se sveze temelje na sekundarnoj nominaciji. Taj se kriterij samo djelomično može prihvatiti jer se značenja pojedinačnih sastavnica koje tvore svezu s primarnom nominacijom navode u rječniku, a značenja sastavnica koje tvore svezu sa sekundarnom nominacijom ne navode se u rječniku jer se

9 Izvor: HJP

10 Toleshova, Ehmakhanova, Nazarova i Koshkarova (isto) navode primjere *to go to school* 'ići u školu', *to go by bus* 'ići autobusom', *to commit suicide* 'počiniti samoubojstvo'.

njihova značenja iščitavaju iz cjeline sveze, a ne iz pojedinačnih sastavnica. Djelomičnost ovoga kriterija proistječe iz toga što je figurativnost, pa prema tome i sekundarna nominacija obilježje samo nekih čvrstih sveza (npr. *crno zlato* 'nafta', *kralj životinja* 'lav', *šesto čulo* 'instinkt', *bijeli sport* 'tenis', *kraljica sportova* 'atletika'), dok se istodobno i brojne čvrste sveze (npr. *vozilo hitne pomoći*, *perilica rublja*, *srednja škola*, *pasta za zube* / *zubna pasta*, *dnevni boravak*, *školska torba*) kao i slobodne sveze (*sunčan dan*, *drvena klupa*, *pojesti sendvič*, *ići u školu*) temelje na primarnoj nominaciji, dakle sastavnice u takvim svezama čuvaju svoje primarno značenje.

Problem 4. Petrović (2008) i Turk (2010) sve sveze temeljene na značenjskoj i strukturnoj povezanosti sastavnica nazivaju kolokacijama, a slobodne sveze izjednačuju sa slabim kolokacijama tumačeći da je kod takvih kolokacija veza među sastavnicama slaba. Petrović (2008) kao kriterij navodi mogućnost zamjene sastavnica drugim sastavnicama, što ne utječe na promjenu značenja sveze. U odnosu na slabe kolokacije kao protuteža navode se čvrste kolokacije s najvećim stupnjem leksikalizacije i nemogućnosti zamjene sastavnica sveze (*morski pas*). Pritchard (1998) kao osnovna obilježja slobodnih leksičkih sveza izdvaja neograničenost u uzajamnom izboru pojedinačnih sastavnica koji ovisi o konkretnoj komunikacijskoj situaciji u kojoj govornik *ad hoc* komunicira te mogućnost zamjene pojedinih sastavnica drugima iz istoga semantičkog polja, dok za čvrste sveze zbog stalnih sastavnica sinonimna zamjena nije uobičajena (npr. iako su pridjevi *uzak* i *tijesan* te *jak* i *snažan* sinonimi,¹¹ uz kolokacije *tijesna pobjeda* ili *jaka kava* na postoji mogućnost zamjene istoznačnim kolokacijama *uska pobjeda* ili *snažna kava*). Međutim, iako nije uobičajeno, i kod čvrstih sveza katkad su ustaljene sinonimne inačice (npr. istoznačne kolokacije *čvrsta pravila* / *kruta pravila*, *mračna komora* / *tamna komora*, *odličan uspjeh* / *izvrstan uspjeh* ili istoznačni frazemi *gori* / *komu* / *pod nogama* / *gori* / *komu* / *pod petama*). Stoga je kriterij na osnovi kojega se razlikovanje slobodnih sveza od čvrstih sveza temelji na zamjeni sastavnica sinonimom također samo djelomično prihvatljiv jer se sastavnice koje tvore neku slobodnu vezu ne mogu uvijek zamijeniti sinonimom, a u kolokacijama kao čvrstim svezama također je moguća zamjena sastavnica sinonimom. Zamjenjivost sinonimom ovisi o semantičkom i uporabnom potencijalu sastavnica koje tvore neku vezu te se može odrediti kao obilježje i slobodnih i čvrstih sveza.

4. Mogući dodatni kriteriji za razlikovanje čvrstih i slobodnih sveza

S obzirom na sve navedene pristupe u proučavanju čvrstih i slobodnih sveza uočava se da ne postoji jasna granica između njih, odnosno da se razlike između tih dviju skupina sveza različito tumače ovisno o jezikoslovnom aspektu na kojemu se temelji njihovo proučavanje (usp. 2. odjeljak). Neki kriteriji koji se navode u opisu čvrstih sveza (ustaljenost pojavljivanja i stabilnost sastavnica) mogu se primijeniti

¹¹ Izvor: HJP, RHJ

i na slobodne sveze, dok su neki kriteriji (zamjenjivost sastavnica) koji se navode u opsu slobodnih sveza mogu primijeniti i na čvrste sveze (Meljčuk 1998, Gelbukh, Sidorov, Han i Hernández-Rubio 2004, Menac 2007, Pereira, Strafella i Matsumoto 2014, Tolshova, Ehmakhanova, Nazarova i Koshkarova 2015). Iako suvremeni hrvatski rječnici (HJP, RHJ, ŠKRJ) unutar rječničkoga članka donose velik broj različitih sveza, osim navođenja frazema na kraju rječničkoga članka, još uvijek nedostaje sustavan kriterij uvrštavanja sveza riječi u rječnik. Kako su u postojećoj literaturi frazemi i višerječna imena više-manje jasno definirani kao čvrste leksičke sveze, ovdje će se s leksikološko-leksikografskoga aspekta navesti mogući semantički kriteriji za razlikovanje slobodnih sveza od kolokacija i višerječnih naziva jer se te skupine sveza zbog zajedničkih obilježja najviše isprepliću.

4.1. Odnos hiperonim – hiponim (osnovni pojam – vrsta)

Jedan od kriterija za razlikovanje slobodnih od čvrstih sveza, ponajprije kolokacijskih sveza jest da su čvrste sveze vrsta (hiponim) onoga što znači temeljna riječ, tj. opći pojam (hiperonim) unutar nekoga semantičkoga polja (*luka – trajektna luka, zračna luka, trgovačka luka; pivo – svijetlo pivo, tamno pivo, bezalkoholno pivo*), a, s obzirom na pojedinačni komunikacijski kontekst, svaka se sveza može dopuniti slobodnim sastavnicama (*međunarodna trajektna luka, međunarodna zračna luka, međunarodna trgovačka luka; hladno/točeno svijetlo pivo, hladno/točeno tamno pivo; podnijeti neopozivu ostavku, iznenada podnijeti ostavku; meka/tvrda/električna četkica za zube*).

4.2. Veća mogućnost kombiniranja slobodnih sastavnica

Slobodna sveza *preurediti sobu* može biti dopuna različitim kolokacijskim svezama (*preurediti radnu sobu, preurediti dječju sobu, preurediti spavaću sobu*). Za razliku od kombinacijskoga potencijala sastavnica slobodne sveze sastavnice kolokacije isključuju mogućnost kombiniranja sa sastavnicama druge sveze, npr. nije uobičajena sveza *srednja osnovna škola* ili *kreditna memorijska kartica* jer značenje jedne kolokacije isključuje značenje druge.¹² Kod slobodnih sveza značenjski potencijal sastavnica ne isključuje povezanost s drugim sastavnicama različita značenjskog potencijala.

4.3. Morfološka struktura sveze

Kriterij za razlikovanje kolokacija te višerječnih naziva kao čvrstih sveza od slobodnih sveza jest i morfološki. Taj je kriterij, međutim, ograničen samo na strukturu sveze *pridjev + imenica* te na pridjeve kod kojih je moguće uspostaviti morfološku razliku. Prototipni oblik slobodne sveze činio bi neodređeni opisni pridjev

12 Što je u skladu s Ivirovim tumačenjem (1992/1993: 185–186).

(*sunčan dan, drven krevet, drag prijatelj* itd.), dok u čvrstu svezu ulaze određeni oblici pridjeva (*sunčani sat, drveni ugljen, dragi kamen*).¹³

4.4. Glavne i sporedne sastavnice (kolokati)

U čvrstim vezama sve su sastavnice nositelji značenja sveze (u frazemima, višerječnim imenima, poslovicama, kolokacijama), dok se u slobodnim vezama može govoriti o glavnoj sastavnici i promjenjivoj sastavnici (kolokatu/kolokatoru)¹⁴ koji dopunjuje značenje glavne sastavnice (*jutarnja tjelovježba, jutarnja/večernja šetnja, skuhati ručak/juhu/kavu*) ili je riječ o kraćenju kolokacije kad je iz širega konteksta razumljivo o kojoj je kolokaciji riječ pa se slobodnom dopunom samo dopunjuje značenje jezgrene sveze, a zbog ekonomičnosti se izostavlja jedna sastavnica kolokacije (npr. *međunarodna (zračna/trajektna) luka, svjež (bijeli/crni/raženi* itd.) *kruh, duga (večernja/kućna) haljina, pamučna (dječja/ženska/muška) pidžama, naviti (ručni/zidni) sat*).

4.5. Slobodne i čvrste sveze u rječnicima

U leksikografskim raspravama prevladava tumačenje da slobodne sveze ne treba uvrštavati u rječnički članak (Benson, Benson i Ilson 1997, Meljčuk 1998) jer nepotrebno nizanje brojnih primjera obremenjuje rječničku natuknicu te je važno uspostaviti ravnotežu između definicije i sveza s pomakom u značenju. Potpuno isključivanje slobodnih sveza iz rječnika svakako nije posve prihvatljivo rješenje. Promišljenim unošenjem sveza u svaki rječnik korisnici dobivaju vrijedne informacije o značenjskom i uporabnom potencijalu višerječnih sveza. S tim u vezi trebalo bi jasno definirati pod kojim će se natuknicama unositi kolokacije kao čvrste sveze, a pod kojima slobodne sveze kako bi se uspostavila razlika između tih dviju skupina sveza. S obzirom na značenjski potencijal svih sastavnica koje tvore cjelovito značenje sveze (imenske kolokacije *izdavačka kuća, četkica za zube* ili perifrazne glagolske kolokacije *podnijeti ostavku, doći do rješenja, postići uspjeh*) kolokacije bi se u rječnik trebale unositi pod svim sastavnicama sveze unutar jednoga od njihovih značenja definiranih u rječničkom članku (ako je natuknica višeznačna) jer sve sastavnice ravnopravno sudjeluju u tvorbi značenja kolokacije. Slobodne bi se sveze, ako se uvrštavaju u rječnik, trebale donositi samo pod najčešćim kolokatom npr. *pametan čovjek* pod *pametan, ukusan obrok* pod *ukusan, vjetrovit dan* pod *vjetrovit, sunčan dan* pod *sunčan* itd., što je jednostavno kod sveza sa strukturom *pridjev + imenica*, ali katkad kod drugih vrsta riječi nije jednostavno odrediti koja je sastavnica glavna, a koja sporedna (npr. *guliti jabuku, peći jaja, skratiti kosu*).

13 Razlika je očitija na primjerima s jednakim sastavnicama, npr. *crven tepih, crven karton, okrugao stol* slobodne su sveze i označuju tepih ili karton crvene boje te stol okrugla oblika, dok kolokacije *crveni tepih, crveni karton, okrugli stol* imaju posebnije značenje.

14 O nazivima sastavnica koje tvore svezu vidi: Stojić i Murica (2010: 115–117) i Blagus Bartolec (2012: 86–90).

Stoga bi navođenje i slobodnih i čvrstih sveza pod svim sastavnicama bila druga mogućnost njihova uvrštavanja u rječnik. Pritom bi slobodne sveze kao obične primjere trebalo navoditi uz definiciju značenja njihovih sastavnica, a kolokacije kao posebno istaknute sveze također unutar definicije koja odgovara značenju sastavnice koja tvori svezu, a ne na kraju rječničkoga članka, što se često primjenjuje u hrvatskim rječnicima.¹⁵

5. Zaključak

U radu su opisani postojeći aspekti i kriteriji na kojima se tumače čvrste i slobodne sveze, s posebnim osvrtom na leksikološko-leksikografski aspekt. Iako su, ovisno o jezikoslovnom području s kojega se pristupa obradi sveza riječi, sva tumačenja opravdana, ukratko su izdvojeni i njihovi nedostaci jer se većina obilježja koja vrijede za slobodne sveze (doslovno značenje sastavnica, predvidljiva gramatička struktura, zamjenjivost sastavnica) ili čvrste sveze (čestoća i ustaljenost u govoru) mogu smatrati univerzalijama i mogu se pripisati svim vezama. U konačnici su ponuđeni dodatni kriteriji na temelju kojih bi se primarno s leksikološkoga i leksikografskoga aspekta mogle razgraničiti te dvije skupine sveza u hrvatskom jeziku, iako, unatoč teorijskim postavkama, primjena tih kriterija u praksi nije nimalo jednostavna.

Literatura

- Baldwin, Timothy, Kim, Su Nam. 2009. „Multiword expressions.“ U *Handbook of Natural Language Processing* (2nd edition), uredili Indurkha, Nitin i Dame-
rau, Fred J., 1–39. Boca Raton: *CRC Press*.
- Benson, Morton, Benson, Evelyn i Robert Ilson. 1997. *The BBI dictionary of English word combinations*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Co.
- Blagus Bartolec, Goranka. 2012. *Riječi i njihovi susjedi: Kolokacijske sveze u hrvatskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Frath, Pierre, Gledhill, Christopher. 2005. „Free-Range Clusters or Frozen Chunks? Reference as a Defining Criterion for Linguistic Units.“ *Recherches anglaises et Nord-américaines* 38: 25–43.
- Firth, John R. 1957. „A Synopsis of Linguistic Theory, 1930–1955.“ *Studies in Linguistic Analysis*. Special Volume: 1–32.
- Gelbukh, Alexander, Sidorov, Grigori, Han, Sang-Yong i Erika Hernández-Rubio. 2004. „Automatic syntactic analysis for detection of word combinations.

15 Često se ograničenost opsega rječnika navodi kao razlog neuvrštavanja pojedinih sveza i primjera u rječnički članak, što je obilježje tiskanih rječnika. U današnje vrijeme, uz pojavu sve većega broja elektroničkih rječnika omogućeno je ekstenzivnije unošenje primjera i sveza u rječnik.

- Computational Linguistics and Intelligent Text Processing.“ *Lecture Notes in Computer Science* 2945: 240–244.
- Hausmann, Franz Josef. 1984. „Wortschatzlernen ist Kollokationslernen. Zum Lehren und Lernen französischer Wortverbindungen.“ *Praxis des neusprachlichen Unterrichts* 31: 395–406.
- Ivir, Vladimir. 1992./1993. „Kolokacije i leksičko značenje.“ *Filologija* 20–21: 181–189.
- Maček, Dora. 1992./1993. „Neka pitanja o definiciji idiomatskih fraza.“ *Filologija* 20–21: 263–276.
- Melčuk = Melčuk, Igor. 1998. „Collocations and Lexical Functions.“ U *Phraseology: Theory, Analysis and Applications*, uredio Cowie, Anthony Paul, 23–53. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Menac, Antica, Fink-Arsovski, Željka i Radomir Venturin 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Menac, Antica. 2007. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra.
- Mihaljević, Milica. 1991. „Višerječne natuknice i podnatuknice u jednojezičnom općem rječniku hrvatskoga jezika.“ *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovje* 17: 133–143.
- Pereira, Lis W.K., Strafella, Elga i Yuji Matsumoto. 2014. „Collocation or Free Combination? – Applying Machine Translation Techniques to identify collocations in Japanese.“ U *Proceedings of the 9th Language Resources and Evaluation Conference (LREC 2014)*, uredili Calzolari, Nicoletta i dr., 736–739. Reykjavik: ELRA.
- Petrović, Bernardina. 2008. „Glagoli emocionalnih stanja u kolokacijskim strukturama i leksikografskom opisu.“ U *Riječki filološki dani 7: Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani*, uredili Srdoč-Konestra, Ines, Vranić, Silvana, 589–599. Rijeka: Filozofski fakultet.
- Pintarić, Neda. 2002. *Pragmeme u komunikaciji*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta.
- Pritchard, Boris. 1998. „O kolokacijskom potencijalu rječničkog korpusa.“ *Filologija* 30–31: 285–304.
- RHJ = Šonje, Jure, ur. 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: LZ „Miroslav Krleža“ – Školska knjiga.
- Sag, Ivan A., Baldwin, Timothy, Bond, Francis Copestake, Ann i Dan Flickinger. 2002. „Multiword expressions: A pain in the neck for NLP.“ *Lecture notes in computer science* 2276: 1–15.
- Siepmann, Dirk. 2005. „Collocation, Colligation and Encoding Dictionaries. Part II: Lexicographical Aspects.“ *International Journal of Lexicography* 19 (1): 1–39.

- Silić, Josip, Pranjković, Ivo. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika (za gimnazije i visoka učilišta)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stojić, Aneta, Murica, Sanela. 2010. „Kolokacije – teorijska razmatranja i primjena u praksi.“ *Fluminensia* 22 (2): 111–125.
- Škara, Danica. 1997. *Glas tradicije*. Mostar/Zagreb: Ziral.
- ŠKRJ = Birtić, Matea i dr. 2012. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga.
- Tafra, Branka. 2005. *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Telia, Veronika, Bragina, Natalya, Oparina, Elena i Irina Sandomirskaya. 1994. „Lexical Collocations: Denominative and Cognitive Aspects.“ U *Euralex Proceedings*, uredili Martin, Willy, Meijs, Willem, Moerland, Margreet, Pas, Elsemiek ten, Piet van Sterkenburg, Piet van i Piek Vossen, 368–377. Amsterdam: Euralex.
- Toleshova, M., Ehmakhanova, B. N., Nazarova, A. i G. Koshkarova. 2015. „Difference between a phraseological unit and a free word group.“ *Science and world* 19 (3): 36–37.
- Turk, Marija. 2000. „Višečlani izrazi s desemantiziranom sastavnicom kao nominacijske jedinice.“ U *Riječki filološki dani 3: Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani*, uredila Stolac, Diana, 477–486. Rijeka: Filozofski fakultet.
- Turk, Marija. 2010. „Status kolokacija u hrvatskim jednojezičnim i dvojezičnim rječnicima.“ U *Riječki filološki dani 8: Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani*, uredili Badurina, Lada, Bačić-Karković, Danijela, 537–547. Rijeka: Filozofski fakultet.

Mrežni korpusi

hrWac: <http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/hrwac/>

Hrvatski nacionalni korpus: <http://www.hnk.ffzg.hr/>

Mrežne baze

HJP = Hrvatski jezični portal (<http://hjp.znanje.hr/>)

Struna: <http://struna.ihjj.hr/>

Kolokacijska baza hrvatskoga jezika (ogledna inačica): <http://ihjj.hr/kolokacije/>

Free and fixed in language

Word combinations in lexicological and lexicographic discussions are classified as the fixed combinations (Benson, Benson i Ilson 1997, Meljčuk 1998) and the free or open combinations / phrases (Benson, Benson i Ilson 1997, Meljčuk 1998). Basic characteristic of fixed combinations is restricted possibility of replacing

components that together create a specific semantic potential of fixed combinations. According to the literature, idioms, multiword terms and names, collocations, proverbs and pragmemes have the status of a fixed combinations in Croatian. Free or open combinations are usually described as combinations whose components have greater freedom to combine with other words according to grammatical and syntactical rules of language and depending on the communication situation in which a free combination is used (Benson, Benson i Ilson 1997, Pritchard 1998, Meljčuk 1998). The emphasis will be on the description of free combinations in Croatian and distinguish them from the fixed combinations (eg. cold beer, sunny day, international networks vs. light beer, working day, telephone network). It will also be discussed about the status of free combinations in the dictionary due to interpretation that free combination should be excluded from dictionary article.

Keywords: Croatian language, free combinations, fixed combinations